

Türkiye'de Gıda Sanayinin Durumu ve Geleceği⁽¹⁾

Prof. Dr. Aziz EKŞİ

*Ankara Üniv. Ziraat Fakültesi Gıda Bilimi ve Teknolojisi Bölümü***1. GIDA SANAYİNİN TANIMI VE İŞLEVI**

Gıda sanayii, tarımsal hammaddeyi uygun yöntemlerle işleyen, hazırlayan, muhafaza eden ve ambalajlayan bir sanayii dalıdır. Gıda muhafazası amacı ile soğuk muhafaza, kurutma, donmuş muhafaza, sterilizasyon ve pastörizasyon, iyonize radyasyon, kimyasal muhafaza, vakum veya modifiye atmosfer ambalajlama gibi teknikler uygulanmaktadır. Uygulanan teknik, gıdadan gıdaya, ülkeden ülkeye ve zaman içerisinde farklılık göstermektedir. Uygun tekniğin belirlenmesinde; gıdanın tipik özellikleri, kalitenin korunma durumu, maliyetin değişkenliği ve çevre koruma gibi etkenler dikkate alınmaktadır.

Gıda sanayinin kendine özgü iki işlevi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tarımsal üretim artışının güvencesi olmasıdır. Bilindiği gibi tarımsal hammadde hasat, kesim veya sağım-dan sonra kısa sürede bozulmaktadır. Eğer yeterli bir işleme veya muhafaza kapasitesi yoksa, tarımsal üretimde kayıp ve bozulma oranının artması kaçınılmazdır, üretim artışından beklenen sonucun alınması olanaksızdır. Bu işlev, önemli ölçüde gıda sanayii tarafından yerine getirilmektedir.

Öte yandan, sağlıklı yaşamak için gerekli olan temel besin öğelerinin kaynağı gıdalardır. Temel besin öğe sayısı 45 olarak (8 aminoasit, 14 vitamin, 1 yağ asidi ve 22 mineral verilmektedir). Bunların hergün, her insan tarafından belirli miktarda alınması gereklidir. Hiçbir gıdada temel besin elementleri, insanın ihtiyaç duyduğu dağılımda değildir. Bu nedenle, değişik gıda gruplarının tüketilmesi zorunludur. Ancak bilindiği gibi tarımsal üretim, genellikle belirli mevsim ve yöre ile sınırlıdır. Gıda sanayii, uyguladığı işleme ve muhafaza yöntemleri ile, her gıdanın, her mevsim, her yörede pazarlanmasını sağlamakta ve böylece dengeli beslenmenin zeminini oluşturmaktadır gibi ikinci tipik işlevini görmektedir.

Türkiye'de 7-17 yaş grubunda B1 vitamini eksikliği % 20,1, E vitamini eksikliği % 21,8, folik asit eksikliği % 23,2, B6 vitamini eksik-

liği % 83,4 ve B2 vitamini eksikliği % 89,9 düzeyinde bulunmaktadır.

2. TÜRKİYE'DE GIDA SANAYİNİN DURUMU

1989 yılı verilerine göre sanayi sektörünün GSYH daki payı % 36,7, sanayii sektöründeki imalat sanayinin payı % 91,4, imalat sanayinde gıda sanayinin payı % 19,7 dir ve buna göre gıda sanayinin GSYH daki payı % 6,6 düzeyindedir. Gıda sanayinin ihracattaki payı ise 1985-88 döneminde % 11,8-17,2 arasında değişmektedir (Tablo 1).

Tablo 1. Gıda Sanayinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri

	Gayri Safi		
	Yurtiçi Hasılda (%)	İmalat Sanayinde (%)	İhracatta (%)
1985	5,2	20,7	11,8
1986	5,2	20,2	17,2
1987	4,9	19,0	14,3
1988	5,3	19,3	12,0
1989	6,6	19,7	—

1986-89 döneminde yıllık nüfus artış hızı % 2,35, gıda sanayinde yıllık üretim artışı ise % 5,05 tir. Ancak tarımsal üretimde aynı düzeyde bir artış söz konusu değildir.

1987 yılı verilerine göre gıda işleyen tesis sayısı 20.855 tir. Bunların yaklaşık % 50'si tahıl işleme, % 17'si meyve ve sebze işleme, % 15'i süt işleme, % 5'i bitkisel yağ, % 5'i şeker ve şekerleme, % 3'ü et işleme ve % 4'ü ise diğer gıda grubunda yer almaktadır.

Kurulu kapasite, yurt içi tüketimi karşılayacak düzeyde olmakla birlikte, kapasite kullanıma oranı düşüktür ve gruplara göre % 48-83 arasında değişmektedir (Tablo 2).

(1) 1991 Sanayi Kongresinde (9-13 Aralık 1991, Makina Mühendisleri Odası Ankara) sunulan tebliğ.

Tablo 2. Türkiye'de Gıda Sanayii İçin Ekonomik Göstergeler (1990)

Gıda Grubu	Kapasite (Bin Ton)	Üretim (Bin Ton)	Tüketim (Bin Ton)	Kapasite kullanımına (%)
Et İşleme	1.860	1.028(1)	880	26(2)
İçme Sütü	385	186	186	48
Un	14.000	8.750	8.656	62
Makarna	400	330	300	83
Bisküvi	280	190	170	68
Donmuş Gıda	90	53	5	73
Domates Salçası	313	250	62	80
Meyve Suyu Kons.	40	27	2(3)	69
Meyve Suyu	150	54	54	36
Ham Zeytinyağı	246	90	45	38
R. Ayçiçek Yağı	760	480	375	63
R. Pamuk Yağı	246	35	20	62(4)
Margarin	673	500	400	74
Çay	—	136	—	—
Şeker	—	1.788	—	—

- (1) Kontrol Dışı Kesim Dahil
(2) Kontrol Dışı Kesim Hariç
(3) Meyve Suyu Hazırlamada Kullanılıyor
(4) Rafine Edilen Diğer Yağlarla Birlikte.

Kapasite kullanıma oranının düşüklüğü et işleme sanayinde kontrol dışı kesimden, içme sütünde kontrol dışı pazarlama (sokak sütçülüğü) dan, bitkisel yağ sanayinde hammadde seçimindeki hatadan, bisküvi sanayinde iç tüketim yetersizliğinden, donmuş gıdada, hammadde ve iç tüketim yetersizliğinden kaynaklanmaktadır.

Donmuş gıda üretiminin % 90 ı, domates salçasının % 75 i ve meyve suyu konsantresi üretiminin % 93 ü ihracat için yapılmaktadır. Buna karşılık bazı yıllar hamyağ (1990 yılında 497.000 ton) ve şeker ithal edilmektedir.

Gıda sanayiinin birçok dalında modern tesislerle küçük kapasiteli ilkel tesisler birlikte üretim yapmaktadır ve bu durum ilkel teknoloji lehine haksız rekabet ortamı yaratmaktadır. Bu durum özellikle et işleme, süt işleme, bitkisel yağ sanayinde dikkati çekmektedir. Süt üretiminin % 40 mandıra düzeyindeki işletmelerde işlenmekte, % 10 u sokak sütçüleri tarafından satılmakta, et sanayinde % 74 atıl kapasite varken, etin % 59 u kontrol dışı ke-

silmekte, ham bitkisel yağın % 40 ı yerel küçük işletmelerde rafine edilmektedir. Bu durum hijyenik koşulların elverişsizliğinden dolayı tüketici sağlığını da olumsuz yönde etkilemektedir.

Tesvik primi uygulamasının (1990 yılında işletmenin kapasitesine göre süt için 55 TL/kg ve 70 TL/kg; kırmızı et için 400 TL/kg, kanatlı eti için 160 TL/kg ve facon kesim için 100 TL/kg) bu açıdan olumlu olduğu ve geliştirilmesi gerektiği düşünülmektedir.

Hammedde yetersizliği, özellikle tahıl işleme, bitkisel yağ, meyve ve sebze işleme sanayinde üretimi kısıtlamaktadır. Bu yetersizlik hem total üretim ve hem de uygun çeşit ve varyete açısından geçerlidir. Buğday, ayçiçeği ve sütte verim dünya ortalamasından düşüktür (Tablo 3).

Hammadde fiyatları şeker, buğday ve portakal için dünya fiyatlarının üzerindedir ve bu durum işlenen gıdaların dış pazarda rekabet gücünü azaltmaktadır. Buğdayın fabrika satış

Tablo 3. Dünyada ve Türkiye'de Bazı Tarımsal Ürünlerin Verimi (1989)

	Avrupa	Dünya	Türkiye
Buğday (kg/ha)	4.485	2.381	2.186
Mısır (kg/ha)	5.219	3.627	4.000
Patates (kg/ha)	21.502	15.315	20.526
Domates (kg/ha)	37.656	25.096	37.667
Ş. Pancarı (kg/ha)	48.845	35.573	36.356
Ayçiçeği (kg/ha)	1.811	1.422	1.304
Süt (kg/inek. yıl)	3.766	2.127	1.153

fiyatı AT ülkelerinde 90-100 dolar/ton, Türkiye'de ise iç satış fiyatı 185 dolar/ton'dur. Birçok gıda için hammadde teşkil eden şekerin dünya borsalarında satış fiyatı 320 dolar/ton iken, Türkiye'de fabrika çıkış fiyatı (720 dolar/ton) bunun iki katından daha yüksektir.

Gıda ihracatı için belirli destekler söz konusudur. Bu destek unlu gıdalarda 20-100 dolar/ton, donmuş gıdada 80-100 dolar/ton, meyve suyu konsantrisinde 250 dolar/ton, domates salçasında 60 dolar/ton'dur. Ancak bu destekler, diğer ülkelerde sağlanan sübvansiyonlar karşısında yetersiz kalmaktadır. Örneğin AT ülkelerinde domates salçası için üretici sübvansiyonu 243-312 ECU/ton arasındadır.

Bu alanda yerli teknoloji üretimi için hiçbir devlet desteği söz konusu değildir. Özellikle uygun kaliteli malzeme bulunmasında güçlük çekilmektedir.

Gıda işletmelerinin çoğunda bilimsel anlamda kalite kontrol uygulaması yoktur. Bu durum, gıda kalitesini olumsuz yönde etkilemekte, gıda kayıplarını arttırmakta, maliyeti yükselmekte ve firma ve marka imajı oluşturmamaktadır.

Gıda üretimi çeşit açısından da yetersizdir. Bitkisel hammaddeden işlenen gıda sayısı batı ülkelerinde 10.000 dolayında iken ülkemizde yaklaşık 2.000 dir.

Gıda kontrol hizmetlerinin yetersizliği ve karmaşıklığı da sanayinin gelişmesini olumsuz etkilemektedir. Kontrol yetkisi birçok kuruluş-

ta dağıntıdır, TSE standartları gıdaların tümünü kapsamamaktadır, Gıda Tüzüğü teknolojik gelişmelerin gerisindedir, gıda işletmelerinde minimal teknik koşullara (GMP) ilişkin bir düzenleme ve uygulama yoktur ve bu durum teknolojik gelişmeyi ertelemektedir.

3. GIDA SANAYİNİN GELECEĞİ VE ÖNERİLER

Türkiye, hem kendi toplumundaki beslenme yetersizliklerini çözmek, hem de dünyada açlık sorununun çözümüne katkıda bulunmak için önce tarımsal üretimi artırmak ve bunun için de gıda sanayini öncelikle desteklemek durumundadır. Bu nedenle gıda sanayinin öneminin giderek daha iyi anlaşılacağı ve daha da gelişeceği beklenmektedir. Bu amaçla üzerinde durulması gereken öncelikli önlemler aşağıda tanımlanmıştır.

(1) Gıda Yasası en öncelikli ihtiyaçtır. Bu yasa ile devlet adına yetkili kontrol organı teke indirmeli, yetkili organ ve uygulama net olarak tanımlanmalıdır. Buna bağlı olarak gıda işletmeleri için minimal teknik koşullar belirlenmeli, gıdalarda saflık ve sağlık kontrolü ile ilgili mevzuat yenilenmelidir.

(2) Hammadde yetersizliğine ilişkin problemlerin çözümü için, sözleşmeli tarım uygulaması desteklerle yaygınlaştırılmalı, çeşit ve varyete belirlenmesinde endüstriyel işleme uygunluk bir kriter olarak dikkate alınmalıdır.

- (3) **Gıda işletmelerinin teknolojik modernizasyonu**, ilkel teknolojinin yasal olarak kısıtlanması yanında, uygun koşullu kredi, teşvik primi (süt ve ette olduğu gibi) vb. yollarla da desteklenmeli ve yerli teknolojinin gelişmesine öncelik verilmelidir. Bu aynı zamanda, sağlık açısından tüketicinin de korunması demektir.
- (4) **Gıda kayıplarının azaltılması ve kalitenin yükseltilmesi** açısından küçük ve orta ölçekli gıda işletmeleri için kalite kontrol eğitim programları geliştirilmeli ve uygulanmalıdır.
- (5) **Beslenme bozukluklarının çözümü** için, gıdaların katkılarla zenginleştirilmesi yolunda gidilmeli ve bazı gıdaların (et, süt, yumurta, meyve suyu) tüketimini artırmak için tüketici motivasyonu üzerinde durulmalıdır.
- (6) **Gıda ihracatını artırmak** için, rakip ülkelerle sağlanan sübvansiyonlar da dikkate alınarak destekleme oranlarının gözden geçirilmesi ve desteklerin stabil olması gereklidir.
- (7) **İhracatta yıldan yıla dalgalanmaların önlenmesi ve geliştirilmesi** için devamlı alternatif pazar arayışı içerisinde olunmalıdır.

KAYNAKLAR

- ANONYMOUS, 1987. Birinci Sanayi Şurası Gıda Sanayii Raporu. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Yayını, Ankara.
- ANONYMOUS, 1990. Gıda Sanayii Envanteri. Tarım ve Köylüleri Bakanlığı Yayını, Ankara.
- ANONYMOUS, 1991. The State of Food and Agriculture 1990. FAO Agriculture Series No: 23, FAO, Rome.
- ANONYMOUS, 1991. FAO Yearbook 1990, Vol. 44, FAO Statistics Series No: 99, FAO, Rome.
- ANONYMOUS, 1991. FAO Food Balance Sheets 1984-86. FAO, Rome.
- KILERCIOĞLU, O. 1990. Hayvancılık - Su Ürünleri Politikaları; Ana Stratejileri. Türkiye AT Sempozyumu, sayfa: 61-78. Süt ve Et Sanayicileri Birliği Yayını, Ankara.
- URAS, N. 1991. Gıda Sektöründe Gelişmeler ve Beklentiler. T.S.K.B. Yayını, İstanbul.
- ÜLGİRAY, D. 1990. Türkiye'de Planlı Dönemde Hayvansal Ürünler İşleme Sanayinin Durumu ve Hedefleri. Türkiye - AT Sempozyumu, sayfa: 45-58. Süt ve Et Sanayicileri Birliği Yayını, Ankara.